

PERE MARAGALL MIRA

Associació Família Joan Maragall i Clara Noble

UNA NOBLE I SERENA AFIRMACIÓ D'INDEPENDÈNCIA? CORRESPONDÈNCIA A L'ENTORN DEL COMENTARI FILOLÒGIC D'EDUARD VALENTÍ Fiol SOBRE LA GÈNESI DEL «CANT ESPIRITUAL» DE JOAN MARAGALL

Resum:

Mostra de la correspondència generada per la publicació el gener de 1963 de l'estudi filològic d'Eduard Valentí i Fiol sobre la gènesi del «Cant espiritual» de Joan Maragall. Acords i discrepàncies de diversos poetes, escriptors i intel·lectuals, maragallians o no maragallians. Abast i vigència de la controvèrsia.

Paraules clau: Cant espiritual — filologia — correspondència — maragallians i maragallistes — primer centenari — Joan Maragall

Abstract:

Sample of the correspondence generated by the publication in January of 1963 of the philological study of Eduard Valentí i Fiol about the genesis of the «Cant espiritual» by Joan Maragall. Agreements and discrepancies of several poets, writers and intellectuals, maragallians or non maragallians. Scope and validity of the controversy.

Key words: Cant espiritual — philology — correspondence — maragallians and maragallistes — first centenary — Joan Maragall

«Abans de les violentes explosions de 1911, el "Cant Espiritual" és sí, encara que no primàriament, una professió de fe; però sobretot és una noble i serena afirmació d'independència». Així acaba el treball que, com a conseqüència tardana de les celebracions dels primers aniversaris maragallians (1960-1961), en forma de separata, Eduard Valentí envia als seus amics i coneguts escriptors, poetes, professors, maragallians i maragallistes o no, pel gener de 1963. Per sort disposem d'un recull força exhaustiu de la correspondència generada per la lectura de la separata.¹ El nombre i la qualitat dels corresponents justifica que en parlem aquí perquè és una ocasió de comprovar la vigència de la controvèrsia, més de cinquanta anys després, a l'entorn d'un poema mitificat des del moment de la seva primera publicació en el llibre *Seqüències* de 1911 i que gairebé ningú dubta a qualificar com un dels grans poemes de la literatura catalana.

¹ La documentació ens ha estat gentilment facilitada per Montserrat Valentí Petit, filla de l'autor i marmessora de l'arxiu del seu pare.

Eduard Valentí hi devia treballar llarg amb motiu del primer centenari/cinquantenari de Joan Maragall tal com demostra la carta que li envia Martí de Riquer, amb data de 20 de juliol de 1962, quan li fa arribar les primeres galerades del treball. Entre altres puntualitzacions sobre les proves del text i els facsimils dels manuscrits del poema que s'hi han d'adjuntar, Riquer li diu:

Com sia que tot això no corre una pressa extraordinària, potser fóra millor que, si tornes aviat a Barcelona, me les tornis personalment, perquè és possible que calgui resoldre algun punt entre tots dos. Suposo que de tant en tant deus baixar a Barcelona. Si, en canvi, projectes prolongar el teu estiu sense acostar-t'hi, serà millor que em tornis les proves revisades i les fotos amb peus dintre d'uns quinze dies. No et puc donar un termini més llarg perquè tinc por que el teu article acabi commemorant el segon centenari de Maragall.

I a sota de la signatura afegeix: «Jo, com que sóc persona seriosa, no estiuéjo». Es tracta d'un dels primers treballs d'Eduard Valentí sobre literatura catalana contemporània, d'ençà que, el 1961, havia retornat a Barcelona com a catedràtic de llatí a l'Institut Jaume Balmes. Surt publicat al *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras*.² El gener de 1963 disposa ja de la separata que envia als seus amics. Les respostes aniran arribant ja a finals de gener, durant el mes de febrer i en els mesos següents.

Recordem el que representava aquest estudi de la gènesi del «Cant espiritual», gairebé el primer estudi fet amb un mètode rigorós, no exclusivament filològic, d'un poema de Joan Maragall, amb les paraules d'un altre filòleg i hel·lenista traspasat fa poc. Miralles parla del context en què apareix el treball de Valentí i esmenta la semblança que l'IEC havia encarregat el 1961 a Lluís Nicolau d'Olwer, qui, des de l'exili, havia enviat el seu escrit per commemorar el cinquantenari de la mort de Joan Maragall. Diu Miralles:

Aquell any 1961 mateix Eduard Valentí, que el 1968 havia de ser nomenat membre adjunt de la Secció Filològica, treballava en l'escriptura del primer dels seus articles sobre Maragall, que després de la seva mort (1971) havien de ser aplegats en el volum *Els clàssics i la literatura catalana moderna* (1973). [...] Valentí no coneixia el treball de Nicolau i escrivia el seu, que era una edició crítica i raonada i una interpretació d'aquell poema, des d'una òptica ben diferent. Combinant la lectura del text amb la investigació filològica del procés d'escriptura; mirant d'il·luminar, des d'un hipotext concret, el *Faust* de Goethe, i amb un recurs ponderat i just a la intratextualitat maragalliana, el sentit del poema.³

I més endavant:

A partir d'un mètode, filològicament, sobre els textos, Valentí posava els fonaments per a una valoració de Maragall en termes de literatura, de poesia. Més enllà del mite. Valentí mirava d'estudiar-lo com qualsevol poeta

2 Eduard VALENTÍ FIOI, «La gènesi del "Cant Espiritual" de Maragall», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, núm. XXIX, 1961-1962, p. 81-117.

3 Carles MIRALLES, «Un xic exòtic i desorientat. Semblança de Joan Maragall l'últim any de la seva vida. Conferència pronunciada davant el Ple per Carles Miralles i Solà el dia 13 de desembre de 2004», Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2011, p. 9.

de qualsevol literatura, separant-lo de la imatge en què la cultura catalana l'havia convertit, des que ell vivia fins llavors mateix.⁴

Mirem ara algunes mostres de la correspondència que generarà aquest estudi. Les presentaré més o menys per ordre cronològic i atenent també a la relativa «importància» dels corresponents o a la llargària del comentari de cadascun i agrupant-les segons una o altra tendència. Serà a través d'aquests comentaris que aniran sortint els punts forts de l'argumentació de Valentí, per poder comprovar l'abast dels acords i les discrepàncies que van apareixent.

En primer lloc, analitzarem algun fragment de la correspondència de Joan Anton Maragall Noble, fill de Joan Maragall i responsable llavors de l'Arxiu del poeta a la casa del carrer Alfons XII. Va ser ell qui va facilitar les reproduccions dels manuscrits del «Cant» a Valentí. La correspondència és breu i la formen tres targetes mecanografiades del 22 de gener, del 30 de gener, i una més tardana del 5 d'abril en què recomana a Valentí d'enviar la «Gènesi...» a Paul Russell Gebbet de la Universitat de Nottingham, que estava preparant la seva antologia de literatura catalana. Ens interessan les apreciacions elogioses que J. A. Maragall fa en la segona de les comunicacions:

Tal com li deia, he llegit durant el meu viatge el seu documentadíssim estudi, i puc ara confirmar el que ja apuntava en la meua carta anterior. Podran ser discutibles o discutides alguna de les seves afirmacions; però és indiscutible que fins ara no s'havia fet en el camp purament literari i crític un estudi tan exhaustiu, documentat i fonamentat com el que ha fet vostè. I com vostè afirma, l'ha pogut fer amb prou projecció i serenitat per no partir d'unes posicions personals que trobessin en el «Cant Espiritual» la seva confirmació: que aquesta ha estat fins ara, desgraciadament, la tònica principal en l'ús i comentari del «Cant Espiritual».

Equanimitat en la valoració, amb la reserva que «podran ser discutibles o discutides alguna de les seves informacions...» sense entrar en més detall.

Molt més decantades cap a la previsible controvèrsia, però en un sentit força esbiaixat, al meu parer, són les lletres de Salvador Espriu. Tres cartes que produeixen la recança de no poder comptar amb les respostes de Valentí, que haurien estat esclaridores. En la primera, del 28 de gener, comença agraint l'enviament de la separata i fent comentaris al català de Valentí: es nota que a Espriu li preocupava sobretot el tema de l'ortodòxia fabriana i les polèmiques d'aquell moment en què entraven en joc, per exemple, Joan Coromines i Ramon Aramon. A part d'aquests neguits lingüístics sobten els qualificatius gairebé de «commiseració» amb què tracta l'obra poètica maragalliana:

4 *Ibid.*, p. 11.

Pel que fa a l'autor objecte del teu treball, a mi també em costa molt d'admetre la projecció mítica, sobre la seva obra i sobre la deglutició d'aquesta per nosaltres, d'un home mort dos anys abans del meu naixement. Que moralment i històricament Maragall és per a la nostra comunitat una figura intocable, em sembla d'una total evidència. Que la valoració objectiva de la seva poesia comporti una admiració fora de tota crítica, d'aquelles d'ulls en blanc, ja és una altra qüestió. En aquest poema que analitzes, per exemple, potser el més important d'en Maragall i cabdal en la nostra poesia (i aquí hauria d'afegir un d'aquells *hélas!* una mica clínics, però de vegades ben justiciers, amb els quals topem sovint en diversos indrets i noms, també cabdals i estratègics, d'altres literatures: Dickens, Hugo, etc.), la pobresa d'expressió, la gairebé indigència verbal, la falta de rigor en el pensament i, fins i tot, la primària emoció que pretenen comunicar em produeixen aquella mena d'angúnia que et fa tornar vermell quan veus que un teu important pròxim s'esllavissa. Traduït per Camus i per Montale –sobretot per aquest darrer–, el poema guanya molt i m'atreviria a qualificar aquest guany de *malum signum*. Ja sé que això no es pot dir de cara al públic i que caldria argumentar-ho, però t'ho dic a tu, i no pas per fer barrila, sinó que ho lamento de veritat. Potser m'equivoco, tant-de-bo! Però no m'he pogut mai convèncer a mi mateix de l'obligació patriòtica de caure en les camanduleries de cap pseudo-èxtasi.

I al final afegeix un comentari que donarà lloc a la continuïtat de la correspondència: «I una altra cosa, per acabar: sempre m'ha semblat que aquest poema, per arrodonir el seu "soroll" –jo no sé descobrir en ell una autèntica música–, postulava encara un darrer vers rimant amb "grans". No te l'etzibo aquí per massa fàcil i per no caure justament en la barrila».

No calen gaires comentaris. Queda clara una certa animadversió produïda probablement com a reacció a aquella mitificació imperant que ningú gosaria posar en dubte i també per l'escassa sintonia de la poètica espriuana amb la paraula viva. Sobta l'esmena a la totalitat que es desprèn de les apreciacions del poeta de Sinera.

En la segona carta, del 2 de febrer, torna amb el tema de l'ortodòxia fabriana, en primer lloc, i en un segon paràgraf comenta la recepció del «Cant»:

Sí que ha estat llegit el «Cant Espiritual», i amb molt bona fe, però aquest poema «olla» ha estat deglutit, més o menys –més aviat menys que més–, per uns ulls i uns cervells benpensants i també «olles», i vet-ho aquí. Quant al vers darrer, els erudits estan en desacord. Alguns hi volen confegir: «I que no emprenyin més els catalans». Altres: «I que no emprenyi més...», etc. Altres: «I jo no...», etc. I altres encara: «I ja no...», etc. Fes si et plau un estudi intern de la qüestió i resol en conseqüència. És indiscutible, tanmateix, que «emprenyar» es troba al Fabra. En canvi, pel que fa a «catalans» ja comença a ser difícil d'ensopegar amb ells onsevulla-onsevulla, com cantaria el pus bell etc.

Hi ha una tercera carta, en què sí que es parla més directament d'alguns dels comentaris filològics de Valentí i del tema central dels «dos nivells de consciència» que ell descobreix en el «Cant», amb explícit esment de la hipotètica reserva imposada pel respecte a «l'ortodòxia» que va recurrent tot el poema. Em sembla que és en referència a l'important aclariment que Valentí fa del sentit dels dos primers versos del «Cant» quan Espriu diu:

Ara finalment ho entenc! Jo veia les vacil·lacions de la primera part del vers, però no sabia endevinar-ne el motiu profund. Perquè, en la meua incompetent ingenuïtat, donava per bona la lectura del seu segon element, quan en aquest calia cercar la causa autèntica de l'embolic, en amagar amb tanta astúcia els capellans que la lliçó que proposes ve a desemascarar sense cap mena de dubte. No és d'estranyar, però, les precaucions de l'íclit, car es tractava de manipular sagristanescentament –per evitar el més mínim dany personal i familiar: fins i tot, la possible alteració en el rendiment lacti del ramat de rupicàpriques dides per la deguda secreció profitosa de les quals amb tanta cura, com tots sabem, vetllava– uns ingredients que de l'emboscada sagristia prenen llur natural virior i perillosa potència (el «llur» és per a l'Aramon). Moltes gràcies, doncs, per haver-me tranquil·litzat, en aclarir-me per sempre més aquesta fosca qüestió, la qual m'ha ocasionat, ho pots ben creure, gairebé trenta anys d'íntimes cogitacions.

És el tema de la falsa anàfora dels dos primers versos, i del que es pot arribar a deduir si prenem el «...si es mira amb la pau vostra a dintre de l'ull nostre» com una reserva de cara a accontentar els creients benpensants o la mala consciència del poeta. Hipòtesi en tot cas discutible, però que Espriu dóna per bona fins als extrems caricaturescos que es reflecteixen en aquesta carta.

En la mateixa línia va la carta de Gabriel Ferrater, datada uns anys més tard, el 7 de juny de 1967, amb motiu d'haver rebut uns treballs d'Eduard Valentí, entre els quals la «Gènesi...». Però Ferrater hi fa uns suggeriments a partir de l'explicació raonada de Valentí sobre les dues parts d'escriptura del poema i el primer acabament en el vers 36:

A mi m'ha impressionat la teva generositat a fer filologia sobre la quasi-absència de «logia», a tan pocs centímetres per damunt del nivell del balbuçig. En tot cas has arribat a disminuir molt el balbuçig amb la demostració que el poema era ja, de primer, complet al vers 36, i crec que d'ara en endavant la vulgata no hauria d'ometre mai uns asteriscos o una línia de punts darrere d'aquest vers.

Quant a la desgràcia del vers següent, posats a fer favors a Maragall, jo encara gosaria fer una conjectura, o més ben dit dues d'encadenades. Que el vers no va ser mai exclamatiu, sinó que va ser, en un primer pensament, una frase explicativa (amb «si» equivalent a «puix que» i «aquet» referit al «Nom» de 36b –el «tant Bell» de la primera versió de la desgràcia), i que en un segon pensament era una pròtasi per la qual Maragall no tenia encara l'apòdosi (vet aquí els punts suspensius del manuscrit)– i que quan finalment li va venir l'apòdosi, que és el vers 40, per alguna raó o altra (quina filla bleda va recopiar el manuscrit per la impremta?) no es va fer el *raccord*. Vull dir que em sembla possible que a Maragall li ballés pel cap una cosa com aquesta, que almenys fa sentit:

Jo sé que sou, Senyor; pro on sou, qui ho sap?

<Lo tot> que veig se vos assembla en mi:

Si per mi com aquest no n'hi haurà cap,

Deixeu-me creure, doncs, que sou aquí.

És clar que no proposo pas això com una lliçó acceptable, perquè va més lluny que un editor no es pot permetre –però em penso que tot poeta té, en algun moment, poemes mentalment més acabats que no ho registren els manuscrits, per mandra de recopiar o per alguna resta de dubte– i que moltes vegades aquest plus d'acabament no es registra enlloc, per distracció o per la filla bleda.

En tot cas, tu has rescatat tot el rescatable, de manera que no és pas cosa de furgar més. (A la traducció del díptic de Goethe, no m'estranyaria pas gens ni mica si Maragall no s'havia fixat que el mot *weil* del segon vers és una mica diferent del *wie* del primer: la lletra gòtica i els llums de gas devien produir combinacions sorprenents, a Sant Gervasi).

En un to més asèptic, i de forma molt més breu, Osvald Cardona agraeix el treball a Valentí en una carta del 4 de març:

He tingut molta satisfacció de llegir el vostre assaig sobre la gènesi del «Cant Espiritual» de Maragall; aquest poema que sempre ha despertat tantes inquietuds entre els admiradors del poeta, i que ara, arran del centenari, ha estat comentat força gratuïtament.

La vostra descoberta de les dues parts que el componen, i les anàlisis tan objectives de tot el text deixen aclarida l'actitud de Maragall, en franca posició de poeta –home– més que no de filòsof. Perseguint la sinceritat del sentiment i de l'expressió, amb uns mitjans que tot sovint li fallaven.

Un comentari si més no curiós és el d'un deixeble de Valentí, Sebastià Mariner, llatísta (1923-1988), que li escriu des de Madrid el 24 de febrer. L'elogia com a mestre i per la seva tasca de traductor dels clàssics. Diu: «Certament, amb una tècnica ben exercitada editant, primer, Cèsar, i ara magníficament Lucreci, hi ha hagut manera de que se'ns hagi explicat científicament l'apassionant "aporia" del "Cant espiritual"». Explica després la seva posició de profà que gosa discutir amb el mestre. Val la pena reproduir el text, tot i la relativa confusió:

Per això el seu article farà soroll: es mereix fer-ne. Jo voldria ésser una veu, en mig de tantes la més feble, ja ho sé, però no pas per mor de què sigui poc l'agraïment que, com a cristià i com a català, com a aprenent de filòleg i classicista, li dec pel seu treball: per la gentilesa de fer-me'n participar junt amb el Lucreci II, qui sap si ben bessó a l'enteniment de vostè. Feble, per mor de que sóc un profà. El «Cant» el llegíem a estudi, és cert. I tots havíem començat coordinant els dos «sis»... Encara em recordo de la impressió que em causà el dia en què vaig entendre-ho que el segon «si» era com vostè ha dit amb tanta raó.

Potser de llavors data el moment de la meua «cristianització» del cant: tot just el que feia copsar la bellesa de les criatures era la pau –la gràcia– del Senyor... No dic que arribés a fer del «Cant» un «Cántico», però me'l mirava, sí, després de passar per S. Joan. Vostè ha demostrat, en canvi, l'a-misticisme de Maragall. I m'ha convençut. Però...

Aquest «però» és, doncs, la meua veu de profà. Un dubte, dubte del capdavant, dels versos «traslladats» sense esmena, «ortodoxos» àdhuc gràficament: per què no pot ésser clara referència a una visió beatífica supra-corporal, el prec d'uns altres ulls quan s'acluquin aquests «humans»? Si aquests són «corporals» els «altres», no podrien no ésser-ho?

Perdoni la gosadia. Però vostè sap que el deixeble que, al final, té l'alè de presentar son dubte, sol ésser qui més ha estat atent. Gràcies, moltíssimes, doncs, per la seva magna lliçó.

Aquests dubtes expressats després de l'acatament a l'explicació filològica de Valentí poden ser un símptoma de com aquesta explicació, tot i tan ben argumentada, no acaba de satisfer el lector profà o bé qualsevol lector, per la virtualitat gairebé infinita d'un poema que ha donat lloc a tantes interpretacions. Ja hi tornarem.

Una lletra breu, però interessant, del 6 de febrer, és la que envia el professor José García López (1916-2015), en què elogia manifestament el treball de Valentí, però justificant amb un cert humor les hipotètiques reserves envers l'ortodòxia que segons Valentí van recorrent el Cant. Amb l'apunt curiós de defensar la seva observació anterior sobre l'al·lusió al *Faust*:

Estimat Eduard:

T'agraïm molt la separata del teu estudi sobre Maragall. M'he divertit molt veient amb quina erudició i amb quin *salero* deixes en calçotets a qui volien convertir el senyor de Sant Gervasi en una angèlica patum. De totes formes, jo no m'atreveria a afirmar que Maragall hagués retocat el seu Cant *només* per no molestar M. Torras i Bages; potser no sempre ha estat com ara... o tant com ara. A més a més, per què no havia de tenir, el pobre, els seus escrúpols? Però si són tan reconfortants!

Per altra banda estic molt ofès amb tu. Menys mal que reconeixes que no has esgotat la bibliografia maragalliana. Si prestessis la deguda atenció als llibres de text –indiscutit compendi de tota sabiduria–, sabries que en una antologia meua de l'any de la picor, que portava, per cert molt astutament el suggestiu títol de «Símbolo», hi havia una nota que deia que «aquell que a cap moment etc.» era una «probable alusión a *Fausto*». Perdona lo de «probable»; ara posaria «evidente». Però, en fi, salvada la objecció que et feia, tinc de reconèixer que has fet diana amb una precisió envejable, per a eterna confusió dels filisteus de la crítica. Enhorabona i que per molts anys puguis seguir fent semblants obres.

Una resposta original és la que envia Joan Oliver el 12 de maig. És una carta mecanografiada amb tinta vermella on apareix el poema refet amb algunes modificacions i un comentari final:

«Cant espiritual»

Si el món és ja tan bell, Senyor, mirant-lo
amb la pau vostra dintre de l'ull nostre,
què més ens donareu en l'altra vida?
Perxò estic tan gelós dels ulls, i el rostre
i la carn que ara tinc, Senyor, i el cor
que s'hi mou sempre...i temo tant la mort!
Amb quina altra mirada el podré veure
aquest cel blau damunt de les muntanyes,
i el mar immens, i el sol que pertot brilla?
Doneu als meus sentits l'eterna pau

i no voldré més cel que aquest cel blau.
L'home que a cap moment no digué atura't
sinó al mateix que li dugué la mort,
no l'entenc pas, Senyor; jo que voldria
aturar tants moments de cada dia
per a fer-los eterns dins del meu cor!...
O és que l'eternitat fóra la mort?
Mes la vida aleshores, què seria?
Potser només l'ombra del temps que passa,
tot just la il·lusió del lluny i el prop,
i el compte del que és molt, o poc, o massa
enganyador, perquè ja tot ho és tot?

Tant se val! Aquest món sia com sia,
tan divers, tan extens, tan temporal,
aquesta terra amb tot el que s'hi cria,
és mon país, oh Déu! I no podria
ésser també un país celestial?
Home sóc i és humana ma mesura
per tot quan pugui creure i esperar:
si ma fe amb l'esperança aquí s'atura,
me'n fareu una culpa més enllà?
Més enllà veig el cel i les estrelles,
i encara allí voldria ser el que sóc:
si heu fet les coses a mos ulls tan belles,
si heu fet mos sentits només per elles,
per què apaga'ls cercant un altre lloc?
Per mi com aquest món no n'hi haurà cap!
Ja sé que sou, Senyor, pro on sou, qui ho sap?
Tot el que miro se us assembla en mi...
Deixeu-me creure, doncs, que sou aquí!
I quan arribi l'hora de temença
en què s'acluquin aquests ulls humans,
obriu-me'n, Senyor, uns altres de més grans
per contemplar la vostra faç immensa.
Sigui'm la mort una major naixença!

Benvolgut amic:

He llegit amb molt de plaer el vostre estudi sobre el Cant Espiritual. És un treball fet amb rigor i independència, sense prejudicis. Esmicoleu el poema amb lucidesa penetrant, en destrieu els tombs i les repeses, les cauteles i els afegits extrapoètics, les influències, els errors i les falles... Tant que un arriba a pensar: i malgrat tot la peça té encara una certa unitat! M'han interessat sobretot els apartats «Ortodòxia» i «La vostra faç immensa». M'heu aclarit moltes coses; i us en quedo ben agraït.

Només a títol de curiositat us envio una provatura de normalitzar una mica el llenguatge i precisar-lo, molts cops, ja ho veig, al preu de desfigurar el sentit i els matisos de l'expressió tan maragalliana! Prengueu-vos-ho només com una facècia.

Joan Oliver, poeta, fa les seves esmenes al «Cant», com ho farà anys després –ja ho hem vist– d'una altra manera Gabriel Ferrater, i es mostra interessat sobretot pels apartats del treball de Valentí que vénen a afirmar el panteisme implícit en el poema, la creença en un Déu immanent a la natura.

Del 31 de gener hi ha una carta signada per Carme Boyé, que fa grans elogis del treball i expressa la seva opinió sobre els comentaris més generalitzats a l'obra de Maragall amb motiu dels aniversaris:

No pot figurar-se l'alegria i la satisfacció que he tingut quan he vist una crítica sòlida, profunda de poesia maragalliana. Amb les desgraciades intervencions (alguna se'n salva) del seu cinquantenari ens anaven pastant una imatge de guix, *model para niños buenos i srs. Esteves-en-plantofes-a-la-vora-del-radiador*, d'una gran figura com Joan Maragall. Amb Verdaguer ja ha passat alguna cosa de semblant que serà molt difícil de superar. Hi ha certes crítiques, fins les més ben intencionades, que encongeixen el cor als llegidors més ben disposats. I no és la intel·ligència el que més es troba a faltar (o potser sóc optimista?) sinó valentia, coratge per a dir coses que per altra banda no són pas nefandes. Aquesta covardia ens retrata més aviat als catalans que no pas als grans poetes que han passat l'avatar de néixer a casa nostra.

Vostè diu coses jo crec definitives sobre el procés creador del «Cant Espiritual». Les diferents tensions que s'hi endevinen, vostè les explica amb tota claredat. D'ara endavant no es podrà fer res sobre poesia maragalliana sense tenir en compte aquest treball de vostè.

I acaba demanant estudis del mateix rigor sobre el Comte Arnau, «El mal caçador» i «Haidé».

Una breu comunicació del 18 de febrer, que té ressons personals evocadors, és la que envia Clemen-tina Arderiu:

Benvolgut amic:

El seu estudi del «Cant Espiritual» de Maragall m'ha interessat vivament. L'he llegit varies vegades i m'ha recordat els temps, desgraciadament passats, que amb en Carles fèiem tots dos junts comentaris i anàlisis

d'obres de poetes que estimàvem. Com ho enyoro! En Carles deia «els mots són per entendre'ns i no per entendre'ls» Són perdedors i fugen, dic jo. Com me'ls estimo i m'agrada treballar-hi.

Continui aquests bells estudis, estimat amic, vostè que està en plena forma. Jo ja cedeixo. Tant [sic] sola!

Esmento els noms d'altres corresponents que només envien notes breus d'agraïment i que permeten de veure l'abast de la difusió per correu de la separata. Respostes no prou significatives com per reproduir-les aquí: carta de Lluís Nonell (1918-2001), humanista i traductor, nota de Joan Bta. Bertran, S.J., —que per aquelles dates tenia cura del P. Batllori, convalescent d'una greu operació—; i targetes d'agraïment de Tomàs Garcés, Josep Gassiot Llorens, Pedro Laín Entralgo, Lucas Beltrán Flórez, Juan Bayo, des de Mèxic; Robert Pring-Mill, que escriu des d'Oxford.

Correspondències extenses. Les objeccions dels «maragallians»

Enceto ara la part de la correspondència en què els corresponents comenten llargament diferents punts del treball de Valentí, i també, en especial el tema de la creença, ortodòxia dogmàtica, panteisme, etc. Trobem la carta de Valverde datada a Sant Cugat del 5 de febrer i que acaba amb el prec i l'observació curiosa que ens fa recordar que aquell Nadal de 1962, immediatament anterior a tota aquesta correspondència que estem comentant, va ser el de la gran nevada a Barcelona i voltants: «Pero de todo esto habría que hablar largo. ¿Por qué no vienen alguna vez por aquí, cuando se fundan los dos palmos de nieve que tengo ahora en el balcón?».

De fet, la resposta definitiva és el treball que J.Mª Valverde va publicar el 1964,⁵ l'embrió del qual és aquesta carta que ara comentem. Ja hi surt el nucli dels arguments que després desenvoluparà en l'article. En primer lloc el tema goethià del *Faust*: em sembla que Valverde afina molt quan explica que la referència fàustica hi és, en el «Cant», però que no coincideixen Goethe i Maragall en el sentit que donen a l'«aturar-se» i al «morir». Valverde comenta:

[...] en cuanto al arranque goethiano, creo que pone el dedo en la llaga cuando, dejando por un sólo momento revelador su prudente actitud reverencial, habla de un «pseudo-problema»... bueno, no encuentro ahora la frase pero ya me entiende: cuando alude a que la flojedad aproximativa de la expresión crea unas dificultades y profundidades que en realidad no existen. Esto es cierto, ante todo, por parte de Goethe, escritor tan «desde fuera» —como recoge usted en acertada opinión—. Precisamente estos días corrijo las pruebas de mi propia traducción de *Fausto*, y me he fijado más despacio en que *Verweile doch*... no lo dice en realidad Fausto si no que sueña el momento en que, gracias a sus «obras públicas», haya tanta felicidad humana que pueda decirlo

5 José Mª VALVERDE, «Más sobre el “Cant Espiritual” de Maragall», *Convivium*, núm. 17-18, 1964, p. 218-223. L'article va ser reproduït dins Josep M. JAUMÀ, *José María Valverde, lector de Joan Maragall*, vol. 2, Barcelona, Claret-Fundació Joan Maragall, 2004-2005, p. 67-73.

por fin. Mefistófeles le «coge por su palabara» como si fuera un juego de prendas, adelantándose al momento en que verdaderamente ganaría su apuesta. Por su parte [a] Maragall, creo *inter nos* y sin faltar al respeto, que le ocurrió eso que nos pasa a veces a todos: que por el afán de citar una referencia literaria para nosotros obsesiva, y de un gran maestro, oscurecemos y enredamos lo que quedaría mucho más claro sin la cita. Por mi parte, mi lectura del pasaje en cuestión siempre había sido en este sentido: «Aquell que a cap moment (a diferencia de Fausto) li diguí»... Lo que dice Maragall, en realidad, no tiene nada que ver con lo fáustico, porque, aun suponiendo que coincidieran el decir «Atura't» y el morir – en *Fausto* y en Maragall– coincidirían por razones completamente diversas.

En segon lloc, el tema de l'ortodòxia catòlica: Valverde pressuposa la posició creient i practicant de Maragall i al·ludeix al dogma de la Ressurrecció de la Carn com una solució als anhels del poeta. En tot cas, potser és el primer que fa la distinció entre l'espiritualisme d'origen platònic predominant en el catolicisme de l'època, amb el qual Maragall implícitament discreparia, i el cristianisme veritable que és encarnat i «corporal»:

Pero lo mejor del trabajo está en señalar la dualidad del «Cant», el estar escrito en dos tiempos, por una suerte de corrección autoinquisitorial, como arrepintiéndose de que fuera aquello a sonar a heterodoxo. A mi juicio, sin embargo, la corrección se hace por plegarse a la «opinió benpensant», y no a la ortodoxia propiamente dicha. Pues si Maragall hubiera sido cristiano más consciente, se habría dado cuenta de la profunda ortodoxia de su arranque anti-espiritualista. Pero ya decía Ors que el dogma de la resurrección de la carne era un dogma que tenía «mala prensa»; y en cuanto a que el cristiano cuente con la asunción gloriosa de este mundo en la eternidad –como entre otros sitios se dice en Romanos 8, 13– se ha ignorado por el platonismo que suele enmascarar el cristianismo.

I continua amb els exemples dels poemes de Unamuno i un de propi en la línia d'aquesta creença en la «asunción gloriosa de este mundo en la eternidad»:

Unamuno –absolutamente ortodoxo en este punto– escribió, muy poco antes que Maragall su «Cant», la «Elegía a la muerte de un perro», que expresa el mismo sentir, sin echarse atrás; y más adelante, el espléndido soneto «Mi cielo», donde llega a una suerte de «solución» al ver la otra vida como una reviviscencia y un repaso de ésta. Si no fuera grotesco que yo me alineara detrás de tamaños nombres, le haría ver un poema –«Desde este cuerpo de tiempo»– que escribí a raíz de mi primer intento de traducir el «Cant espiritual», comparándolo con los poemas unamunianos que le señalaba. Después he vuelto muchas veces sobre este tema, que es una verdadera obsesión en mi poesía. Y por eso, siempre que me han invitado a hablar o a escribir sobre Maragall, he señalado –sin discrepancia de ningún centinela de la ortodoxia– que era más profundamente y diferencialmente cristiano en el sentimiento de arranque del Cant que en los piadosos compromisos con que luego se sale por la tangente. Naturalmente, Maragall, por su educación, debía tener una idea espiritualista y semi-calvinista del catolicismo, que tanto le hubiera servido de haberlo visto en su sentido central de encarnación palpable, sensible y, como diría Unamuno, comestible.

És curiós que Valverde no esmenti el final de «La fi d'en Serrallonga» on apareix explícitament citat el dogma de la Resurrecció de la Carn. Ja veurem tot seguit que, en canvi, sí que surten esmentats els versos finals del «Serrallonga» en la carta de Maurici Serrahima.

De fet, hi ha dues cartes de Maurici Serrahima i haurem de lamentar un cop més no poder llegir la resposta d'Eduard Valentí a la primera carta, resposta que motiva la segona de Serrahima del 5 de febrer. La primera, del 27 de gener, exposa el punt que més l'interessa, que és el de l'ortodòxia. Però abans parla dels problemes de la intertextualitat en Maragall, la seva manera de llegir i de citar altres autors:

Cada pàgina [del treball de Valentí] mereixeria un comentari o una glossa. L'aclariment de l'abast amb què és fet servir el mot «racionalista» és perfecte, com ho resulten les precisions sobre com Maragall llegia –com llegia Goethe, però també Nietzsche, o Spinoza, o qui fos– que era com deia a Rahola: «Jo mai l'he llegida de cap a cap...». Ell només aplegava materials i, en el fons, tant se li en [sic] donava del que pensaven els altres; vull dir que no s'escarregava [sic] en precisar-ho, i que les cites, transcripcions i referències o coincidències volgudes valen en la seva obra pel que els fa dir ell, molt més que no pas pel que deien en l'autor inicial: ell n'esdevé com un nou autor, perquè per ell s'han convertit en maneres de dir el que ell vol dir i no gran cosa més; formes, més que no pas idees, perquè sovint la idea no hi és ja la que expressaven en el context originari, sinó la que en Maragall han suscitat. El fet és comprovable en molts indrets de la seva obra. Així, no seria just –m'ho sembla– de suposar que ell desfigura o disfressa les fonts de la seva inspiració. El concepte mateix de «fonts» –en el sentit erudit– és ben poc maragallià: per ell tot són, diria, «fonts públiques», que ragen per a tothom, i l'aigua que hi és recollida és de qui se la quedi.

I després entra en el tema de l'ortodòxia:

Per aquí vaig a parar a un punt que és el que més m'interessa de comentar. Jo també he tingut el desig de dir la meua sobre el «Cant Espiritual», i no ho he fet, perquè m'ha semblat que calia fer-ho amb seguretat, i que encara no tenia tots els elements. Vostè me'n dóna molts de nous i m'incita a parlar-ne.

És un punt delicat. Parlo de si veritablement Maragall es volia «justificar» enfront d'una «ortodòxia» oficial. Vostè ja aclareix que parla de la que era admesa en el seu món. Però el problema va més enllà. Maragall era creient, era catòlic sense reserves –practicava, i veig difícil que un home com ell practiqués d'esma– i per això se li plantejava un problema normal en tot aquell que creu –m'hi poso jo mateix– que és la inseguretat i fins el temor que un pensament propi pugui no ajustar-se prou a la doctrina per una altra banda admesa: i això no pas per por ni per respecte humà, sinó simplement per una certa desconfiança en el propi criteri o en les pròpies visions enfront d'una doctrina coherent i que tenim per certa: pel temor, doncs, que aquelles idees pròpies puguin no ésser veritat. Aquest anar i venir és ortodòxia pura –quantès vegades en la història del pensament, han sortit d'aquesta mena de vacil·lacions uns grans enriquiments per a l'explicitació de la veritat ortodoxa!– i jo diria que la gran força del «Cant» és la d'ésser l'expressió, la manifestació explícita del joc d'aquella situació, d'aquella feina interna del pensament que vacil·la entre les pròpies visions i una veritat admesa, de l'abast de la qual no té seguretats prou precises –perquè el que pensa no és teòleg, o perquè els mateixos teòlegs no les tenen– i cerca una solució més precisa, però que només l'interessa si és veritat.

Ve a ser una versió més elaborada del fet d'atribuir a Maragall aquells escrúpols tan saludables i «reconfortants» de què parlava José García López en la seva carta. Però continua plantejant el tema central sobre la interpretació de panteisme, i parla després, ell sí, de la possibilitat d'aparellar el «Cant» amb els versos finals de «La fi d'en Serrallonga»:

No he cregut mai en el panteisme maragallià; l'omnipresència divina és un dogma, i alhora no crec que sigui possible d'adreçar-se a un Déu immanent en el món en els termes del «Cant», només explicables en qui s'adreça a un Déu personal. I crec que cal perfilar molt, en aquest sentit, l'abast de cada moment del poema. Així una interpretació forçadament «ortodoxa» dels versos 12-22 no em semblaria gaire admissible, però tampoc la que vostè proposa: jo diria que, plantejat el problema, Maragall l'abandona en l'estat de dubte en el qual ell mateix l'ha proposat, i segueix endavant: «Tant se val!». La imprecisió creixent dels versos 19-22 i la del «ja tot ho és tot» corresponen al fet que el poeta accelera la marxa, sense entretenir-se a precisar, perquè va de cara al «Tant se val!» que el portarà a unes noves afirmacions.

Dec al seu estudi una visió més clara d'aquest punt, i de molts d'altres. I no pretenc ara fer la crítica del seu text, ni proposar-li sobre la marxa un criteri meu –que en tants d'aspectes hauria de coincidir amb el seu–, ni precisar més unes interpretacions que, fetes amb més calma, hauran de resultar enriquides pel que vostè diu. Només li voldria indicar una manera meua de veure uns certs aspectes de la qüestió. Imagini's, li ho prego, que –amb una irreverència que arribaria a la *boutade*– completéssim el poema en la forma següent:

.....
... per contemplar la vostra faç immensa.

Sia'm la mort una major naixença!

Moriré resant el Credo

Mes digueu an el botxí

que no em mati fins i a tant

que m'hagi sentit a dir:

«Crec en la resurrecció de la carn».

Seguim essent en ple Maragall, em sembla. És possible que vostè em digui que la *boutade* confirmaria alguns dels seus punts de vista, i jo no li ho discutiré pas. Però es dona el cas que la resurrecció de la carn és un dogma, un dogma oficial de l'Església. Seríem, per tant, en plena ortodòxia... excusi'm ara de treure conclusions d'una aproximació forçada d'un text més antic –el pensament de Maragall podria haver evolucionat– i vegi-hi només la caricatura, que permet l'expressió més accentuada. Parlava d'un dogma. Que aquest dogma conté imprecisions en les formes de realització i fins en el contingut, no és pas discutible; i en realitat, si ens adonem del que són els dogmes –veritats sobrehumanes expressades en un llenguatge humà que no dona per tant– no ens ha de sobtar el marge d'imprecisió al volt del punt central que la declaració dogmàtica «oficial» deixa encerclat i decisivament establert. Doncs bé: la versió arbitrària que ara li proposava, ¿no explicaria moltes coses en l'actitud que Maragall pren en el «Cant»? I no les explicaria en termes ortodoxes? Jo diria que Maragall es mou, en el seu poema, no pas en el *no man's land* entre l'ortodòxia i el seu pensament personal –o, si vol, entre l'ortodòxia i l'heretgia– sinó només en la zona d'indeterminació que volta qualsevol definició dogmàtica. Per a Maragall, la resurrecció de la carn era un dogma essencial –per a mi també– però abans que tot era un dogma: és a dir, que el tenia per cert –com jo– i aleshores, posats en aquest terreny, em sembla que el «Cant» esdevé més fàcil d'entendre.

El punt feble de l'argumentació de Maurici Serrahima consisteix, em sembla, a interpretar el vers final del «Serrallonga» com una professió de fe de Maragall quan, precisament, més aviat sembla un estira-bot efectista, literari, per defensar el sensualisme a ultrança de l'antiheroi maragallià. La qual cosa no seria incompatible, per altra banda, amb la consideració del Maragall creient i practicant.

És en part el que Maurici Serrahima escriu en la segona carta del 5 de febrer:

Gràcies per la resposta. El seu estudi és interessantíssim i ha de moure qualsevol persona que s'interessi pel tema. Però de fet, si no estem d'acord, se n'hi falta molt poc. Com vostè, no crec –en absolut– que el valor de la poesia de Maragall, i el valor humà de la seva obra, i encara menys la consideració a l'alt nivell de l'home, hagin de variar en funció de la seva estricta ortodòxia. Les meves creences no m'han privat mai d'admirar l'obra de qui sigui, si s'ho val: és evident. El que passa és que m'interessa, com a creient, saber què pensava Maragall sobre aquests temes i, sobretot, què creia. Ja sé que això és una altra qüestió, però no crec possible d'examinar –vostè tampoc no ho fa, és clar– el «Cant Espiritual» només com a obra d'art. Però, igualment, el que m'interessa és el que realment pensava, el que efectivament tenia per cert, o bé fins on ho tenia per cert, pot ésser difícil de saber. Però és ben lícit intentar-ho –i per això em són tan desagradables com a vostè les ficcions piadoses, com a tals mancades d'honestat intel·lectual– i les censures rabioses a base de prendre els mots al peu de la lletra, com si, en lloc d'ésser una recerca, el «Cant» –i altres obres d'ell– pretenguessin ésser declaracions de principis –tots els Pares de l'Església són plens de recerques i d'interpretacions posteriorment rebutjades per la pura ortodòxia–, i com si la manifestació humana d'unes dificultats religioses –la fe no exclou els problemes– fos per ella mateixa heterodoxa. També opino, com vostè, que l'elegant discreció de Maragall el privava de plantejar els seus problemes al mig del carrer. Però alhora, no oblidó que Maragall, home sincer, practicava el catolicisme, i això em porta a interessar-me encara molt més per saber fins on havia arribat en el plantejament intern dels problemes de la religió, i a creure que un estudi en aquest sentit, a partir de l'«Oda infinita» i a través de tants d'altres textos, tindria un enorme interès... almenys per a mi. Però sempre, fet honestament, per a trobar-hi allò que hi hagi, –ortodoxe [sic] o no– però no pas per abocar-ne l'aigua a cap molí preestablert. I només fins on sigui possible... Ja veu que, en el fons, ho veiem de la mateixa manera, o que som, al menys, molt a la vora.

I arribem així al punt de les correspondències que potser més interessava a Eduard Valentí, és a dir, les respostes del grup format pels seus antics companys a la Universitat Autònoma: em refereixo a Pep Calsamiglia i Jordi Maragall Noble i també, de retruc, Gabriel Maragall, tot i que no hi hagués en aquest cas cap intercanvi epistolar. L'exemplar de la separata que jo he conservat del meu pare porta aquesta significativa dedicatòria: «A Jordi Maragall, amb molt d'afecte (i força de temor). E.V.».

Abans de reproduir fragments de la llarga carta signada per un tal Pep (mecanografiada, sense data, i sense el cognom de qui signa) i que era, evidentment, Calsamiglia, farem avinent el començament de la resposta d'Eduard Valentí, que, en aquest cas (en una còpia mecanografiada que va conservar el propi autor) sí que podem llegir i que està datada, i això és important, el 29 de maig de 1963, quan ja han passat cinc mesos de l'enviament de la separata. Diu Valentí:

Estimat Pep:

T'agraeixo molt la teva carta, que acabo de rebre. Em vas dir que abans d'enviar-la l'havies llegida a en Jordi Maragall, i que hi havia estat conforme. Ho interpreto (amb totes les reserves «metodològiques» del cas) en el sentit que la teva carta és ressò del pensament d'un grup de vells amics que eren justament els únics que no m'havien dit res del meu assaig, ni solament per acusar-ne rebut. Ara sé que és per disconformitat, i no amb punts tècnics o erudits, sinó amb la tendència o el mètode, o la ideologia, amb alguna cosa, en fi, que va més

al fons que tot plegat.

Veiem què li deia Pep Calsamiglia en la seva carta, de la qual reproduiré fragments significatius que ens permetin seguir la seva argumentació. Tornaré després amb la resposta de Valentí.

Calsamiglia comença plantejant una primera admiració seva pel treball de Valentí, expressant tot seguit un qüestionament radical:

La primera impressió que em va produir la lectura del teu assaig va ser d'admiració pel seu rigor i la perfecció de l'estil. Però immediatament se'm va plantejar la qüestió de com era possible que amb un procediment metòdic tan rigorós arribessis a conclusions molt allunyades de les meves sobre el sentit del «Cant espiritual» de Maragall. Si m'haguessis descobert una veritat nova, la rectificació del meu criteri m'hauria produït una íntima satisfacció. Però no ha estat així, i m'he vist forçat a cercar de quins defectes amagats procedia la divergència.

I passa a exposar els punts de la divergència:

- 1 L'aplicació d'un mètode precís i rigorós a un escrit (una poesia), entès no com a cristal·lització d'un problema que es planteja des de dintre durant tota la vida d'una persona, sinó com a resultat d'uns interrogants que li han vingut donats per una influència externa: la lectura i meditació sobre l'obra d'un clàssic estimat (Goethe).
- 2 Una justificació de les incoherències i contradiccions que comporta aquesta interpretació, en la incapacitat d'expressió d'un «no professional».
- 3 Quan aquesta justificació no és suficient, s'utilitza un últim recurs: la pressió social que obliga a rectificar, ajustar i dissimular.

Després ve el seu desenvolupament: planteja primer l'aparent correcció i rigorositat del mètode utilitzat per Valentí però que pretén un objectiu, el de la interpretació global, que escapa a les limitacions d'un mètode que se centra en la pura intertextualitat i que no és capaç d'advertir la tensió de tota una vida i una obra que culminen, d'alguna manera, en el «Cant». I diu:

Amb el procediment metòdic utilitzat es pot trobar la gènesi del «Cant». Però quina gènesi? La d'algunes paraules o formes d'expressió utilitzades per tal de donar un sentit que va molt més enllà, i que no respon als interrogants de la mateixa procedència, sinó a qüestions pròpies, que han estat plantejades per Maragall des dels primers escrits, han aparegut més o menys veladament en molts articles i poemes, i han constituït en ell l'escissió que es manifesta en tot cristià, difícils d'acceptar en Maragall després de les imatges que ens han donat els mites elaborats per maragallians i maragallistes.

El mètode no falla, els materials utilitzats poden ésser suficients –potser ho són– i les conclusions es deriven sense cap incorrecció lògica. S'arriba a resultats que mai no havia obtingut ningú. Hem descobert els ingredients del producte, els materials amb què ha estat fet, els defectes de fabricació. Però per la subtil xarxa que ens ha permès una tal discriminació se'ns ha escapat –naturalment– el contingut essencial del poema, que solament

podríem descobrir si ens situéssim en un pla més profund, i a la vegada més real que l'analitzat, en aquell pla d'on sorgeixen els interrogants, les exclamacions i les demandes.

El defecte amagat, doncs, no és del mateix procediment metòdic, ni de la seva execució, sinó de la seva aplicació. D'aquí ve el «desenfocament». Un altre hauria d'ésser el punt de partida i, si no erréssim el camí se'ns manifestaria la veritat del «Cant». Aleshores trobaríem l'autèntica gènesi, tan antiga –pel que sabem– com els seus primers escrits. En l'íntima dialèctica maragalliana caldria resseguir la qüestió, que no el deixa en tota la seva vida, que s'aviva o s'aquieta en oscil·lacions pròpies de la naturalesa humana, i molt més encara en una naturalesa com la seva, tan sensual, que solament se salva –en la seva persona, en la seva llibertat– per una puresa excepcional.

I acaba aquest primer punt de discrepància així:

Des de dintre, des del que és més alt ha d'interpretar-se el «Cant» i no des d'influències, diàlegs o lectures. Sobretot en una personalitat que –com tu mateix dius– «no es deixa influir fàcilment», que «té una incapacitat fonamental a manllevar fórmules d'altres escriptors», i que tampoc s'adapta a la temàtica dels altres, perquè d'ells només aprofita allò que li serveix per manifestar el que ell mateix ha intuït o s'ha plantejat. En molts dels seus articles i en algunes traduccions podríem comprovar que la fidelitat a si mateix l'ha portat a no proposar-se mai ésser fidel literalment a les paraules dels altres. La seva màxima aspiració ha estat, en tot cas, trobar-hi un sentit que només en la pròpia consciència es pot revelar.

Aquí l'argumentació de Calsamiglia coincideix força amb la de José Mª Valverde: el tema de les confusions de llenguatge i de la referència al *Faust*, però amb l'equívoc de no donar el mateix sentit al fet de dir «Atura't» per la manera pròpia que té Maragall de manllevar les frases d'autors coneguts. Tota l'argumentació de Pep Calsamiglia, que anirem seguint, fa pensar en la interpretació que féu, de tot Maragall, el seu fill Gabriel en el seu esbós biogràfic, que intenta esbrinar el fil de pensament que uneix els primers poemes («Oda infinita», «Excelsior») amb els últims.⁶ Pep Calsamiglia i Gabriel Maragall, bons amics, havien compartit moltes hores de converses i un dels temes recurrents era, sens dubte, el del pensament de Joan Maragall.

I així continua l'argumentació de Calsamiglia que hem esmentat:

L'«aquell» del «Cant» és Faust, i després resulta que Faust no digué «atura't» al moment que li dugué la mort; hi ha hagut una «conspiració del silenci» sobre Faust protagonista del «Cant», però més tard s'afirma que [de] la falla en la interpretació del text del *Faust* n'és una prova indirecta el fet que gairebé ningú no se n'ha adonat. Hi ha hagut conspiració del silenci, o bé està tan amagat que ningú ho ha pogut trobar fàcilment? Maragall, que coneixia bé Goethe, va caure en una tergiversació tan palesa en un poema en el qual el tema s'origina en el *Faust*? No és més just pensar que en uns pensaments que transcendeixen de molt la problemàtica goethiana,

va utilitzar uns materials expressius i de situació goethians, i que la prova més clara que les arrels no eren les mateixes és que no va adonar-se o no va donar importància a la contradicció amb el sentit que les expressions anàlogues tenien en el text d'on procedien? En realitat les expressions calcades del *Faust* serveixen a una finalitat ben distinta de la de Goethe. Perquè jo he utilitzat abans les paraules «ingredients del producte» o «defectes de fabricació» es pot endevinar que he intervingut en els problemes d'una indústria, però no seria correcte que a partir d'aquestes dades arribessis a la conclusió que el comentari al teu assaig corresponia a l'actitud i a la visió del món pròpia d'un fabricant. Perquè Maragall havia llegit el *Faust* va utilitzar determinades expressions. Sense saber res de les seves aficions ni dels seus llibres preferits podríem arribar a inferir aquesta lectura i la transcendència que per a ell havia tingut, perquè trobaríem massa casual la coincidència. Però mai podríem destruir el nucli al voltant del qual es desenrotlla el poema basant-nos en una analogia verbal, referent a expressions que tenen un sentit oposat en cadascun dels dos textos.

Segueix després el comentari del punt 3 de la discrepància, però encara esmentant primer la crítica de «no professionalisme» de Maragall per part de Valentí, com a justificació d'una influència textual mal expressada, sempre mantenint-se dins els límits d'aquesta influència textual, que segons Calsamiglia desvirtuen les fonts últimes d'on prové el nucli de pensament (de la tensió soterrada, de l'«escissió que es manifesta en tot cristià», com havia dit abans). I arriba al punt delicat de la «submissió a l'ortodòxia»:

Ara bé, si és innegable la possibilitat de deixar-se endur pel fil rigorós de l'argumentació en aquest aspecte [*scil.* els defectes d'expressió dins els límits de la influència textual goethiana], és més difícil que ni per un moment s'arribi a acceptar l'últim mitjà d'interpretació; el de la necessitat d'acomodar la seva lliure expressió a un món social que el coacciona. Confesso que al llegir-lo el primer impuls és d'indignació. Però com que l'apassionament negatiu molt poques vegades serveix per a posar claredat a la confusió, és necessari un esforç per adoptar una actitud comprensiva. Alguns escrits citats en les primeres pàgines del teu assaig podrien donar-nos l'explicació d'unes afirmacions tan gratuïtes com les que, aparentment, les contradiuen. Presentar la vida de Maragall com una «evolució des d'actituds condemnables (per bé que dignes d'excusa per l'edat i les males companyies) fins a la més exemplar conformació...» és el mateix que dir que de «de cua d'ull està atent al gest que pugui posar el seu amic Torras i Bages...».

No entenc com poden trobar justificació aquestes afirmacions, ni quines actituds anteriors o posteriors poden donar peu a acceptar la possibilitat d'una contenció de Maragall davant d'unes crítiques en nom de l'ortodòxia, d'una ortodòxia entesa com a armadura de defensa d'un ordre tradicional, encarnat en els representants de la classe social a la qual pertanyia.

La seva ortodòxia procedia de la seva fe. La seva lluita íntima no va ser mai falsejada per adaptar-se i no produir discordançies [*sic*] o no provocar inquietuds. De la mateixa època són els seus escrits sobre la setmana tràgica i no va tenir cap reserva en manifestar-se contra unes actituds que –precisament en aquells moments– estaven animades per una reacció apassionada.

Es parla fins i tot d'indignació. La divergència és, en aquest punt, radical. El corresponsal acaba reblant la seva explicació:

En el mateix sentit és absolutament inadequat dir que el «Cant espiritual» és una «afirmació d'independència». Perquè no cal afirmar la independència quan la manifestació procedeix d'aquell nucli central de la persona, essencialment lliure, perquè va dirigit intencionalment a la veritat sense mediacions. En aquest pla les afirmacions, les preguntes, fins els dubtes o silencis tenen un sentit per si mateixos. Donar-los una segona intenció no serveix més que per treure'ls la significació pròpia.

I veiem ara la resposta de Valentí del 29 de maig, que hem conservat en una còpia de l'escrit a màquina original i que l'autor va conservar entre els seus papers. Hi defensa en primer lloc la diferència que va fer Carles Riba entre «maragallians» i «maragallistes», i reivindica el seu humil paper de filòleg, amb un cert humor i ironia:

No sé com ho hauria explicat en Riba, però per a mi un maragallista és un filòleg, és a dir, molt poca cosa. Per entendre'ns: si Heidegger, en lloc d'escriure assaigs partint d'un vers de Hölderlin ho fes partint d'un de Maragall, vindria a ésser un maragallià. Ja veus, doncs, que fer professió de maragallista implica una gran limitació d'ambicions. El filòleg renuncia a entrar a aquest camp que tu dius, o perquè no se'n creu capaç, o perquè el creu inaccessible (creurà una cosa o l'altra segons que sigui d'un tarannà més o menys especulatiu); s'accontenta, en canvi, amb recollir aquestes petitíssimes engrunes de realitat (realitats senzilles, sense cap adjectiu que les decori, no «últimes realitats») que són una observació gramatical, una dada cronològica, una reminiscència literària. I, en darrer terme, a part de les interpretacions que, al seu risc personal, pugui aventurar-se a fer, parteix d'un principi tan pedestre com vulguis, però que, si bé ho consideres, no deixa de tenir la seva mica de veritat: que abans de preguntar què vol dir un poema, convé mirar de saber què és el que efectivament diu. Però resti entès que la glòria verdadera és reservada als maragallians. Davant del que té la clau del «centre d'on procedeixen les forces», què són els petits lampistes que revisen les canyeries? Naturalment, els llamps trien sempre els cims, i com més gran la glòria més gran el risc. *Aut Heidegger aut nihil, perquè mediocribus esse maragallianis...*

Calsamiglia, al final de la seva carta, parlava de la possibilitat d'escriure una interpretació del «Cant» segons el seu «mètode». Valentí li reclama:

Això vol dir que resto esperant la teva interpretació, que no dubto que farà honor als teus propòsits. Permet-me, però, un consell: no en parlis fins que no l'hagis escrita, encara que no sigui més que per «raons de mètode». En aquestes matèries, les intencions no tenen cap valor; i els temors amb què puguin ésser expressades, tampoc serveixen de res. Realitats, realitats, últimes o penúltimes.

I després es defensa de les crítiques, una per una, formulant i matisant la seva interpretació:

Jo he entès, al menys provisòriament, el «Cant» com a expressió d'una *Erlebnis* [scil., experiència]; que aquesta *Erlebnis* sigui excepcional o representi una constant vital del poeta, és un fet secundari per a la interpretació del poema, com ho són tots els fets biogràfics. La identificació de persona i escriptor no és pas una tara (vull dir la necessitat d'identificar-los), però no ha estat mai la marca de la gran poesia. Com dic en el meu assaig, el meu propòsit inicial era escriure un comentari del poema sense cap referència anecdòtica, entenent-lo com un problema estilístic. No afirmo (ni nego) que aquest sigui l'enfocament millor, o més interessant, o més profund. Simplement volia intentar sobre Maragall el que la meua professió m'obliga a fer sovint sobre Horaci o Catul. Crec que tota gran poesia ha de suportar una anàlisi així. Però no vaig poder: a cada moment, per endevinar què volia dir Maragall me l'havia d'imaginar a ell; i per imaginar-me'l no tenia altre mitjà que els seus escrits. (Les impressions familiars o viscudes no em servien de res, per raons òbvies; en el millor dels casos podien ésser-me útils com a notícies, o materials). Per això he hagut de prendre posició davant de qüestions més generals que la simple composició del «Cant», i és clar... Ara, que la vivència de la qual neix el poema i que s'expressa en uns interrogants, li hagi vingut donada per la lectura de Goethe, no crec haver-ho dit enlloc. Una altra cosa és que la formulació de la vivència hagi cristal·litzat entorn d'una fórmula goethiana; aquesta hauria fet de catalitzador formal, res més.

Tampoc nego que en l'al·lusió al «no professionalisme» hi hagi una certa punta polèmica, però molt lleu i marginal. Essencialment, amb l'elecció d'aquest terme vull dir que per exaltar una persona no cal glorificar el que no és més que una nota neutra, suposant que no sigui una deficiència. Però no faig cap ús d'aquest concepte per explicar el que tu en dius incoherències (i potser jo també, ara que hi caic); aquestes incoherències les he assenyalades, però no he intentat (que recordi) explicar-les per referència a una manera d'ésser. Ho hauria pogut fer, però l'explicació m'hauria dut a un camp en el que em sento molt poc fort: el de la crítica pròpiament dita.

I la carta continua amb la discussió del punt central de la divergència: el de la hipotètica pressió social o coacció que justificaria bona part de l'estructura del poema, segons Valentí, i que Calsamiglia no accepta de cap manera. De retruc, el tema de l'ortodòxia o no de Maragall:

Quant a la pressió social, que em sembla ésser el punt que més et preocupa (i, perdona que t'ho digui, en això sí que en l'autor de la carta hi endevinaria l'industrial, i no en l'ús de certes metàfores), no la faig servir per explicar cap incoherència, em sembla. Perquè no es pot dir incoherent un element que travessa el cant sencer i que sigui o no fonamental (la meua tesi és que no, però això és discutible), contribueix d'una manera essencial a donar-li la forma que té. Jo he volgut explicar la «coacció» com a factor conformador. Sense aquest factor, el cant hauria estat diferent... o potser no hauria estat escrit.

Sobre aquesta coacció, ens hauríem d'entendre prèviament. Jo admiro Maragall per la seva capacitat d'aixecar-se per damunt de les circumstàncies socials, econòmiques etc. Que el condicionen, com condicionen tothom. Em sembla que ho he dit ben inequívocament al començament de l'article. Ara, dono per suposat que el condicionament és, normalment, fortíssim, i que la miqueta de [sic] independència que va aconseguir Maragall és una conquesta heroica, i exemplar. No serà aquesta posició implícita la que t'ha (o us ha) irritat? Perquè no crec que sigui rebaixar el valor del «Cant», explicar-lo com una afirmació d'independència. No dius tu mateix que la capacitat d'alliberar-se de les circumstàncies, és a dir, la llibertat, constitueix l'essència de l'home? (Per bé que et confesso que, com a proposició, això em sembla molt imprecís). En tot cas, crec, com tu, que «fins la capa més alta de la personalitat està interferida per aquests condicionaments externs», i entenc perfectament

que l'amplada de l'Atlàntic pugui resultar una distància insignificant comparada amb la que es pot donar entre enquadraments divergents.

Resta encara, directament relacionada amb aquest darrer punt, la qüestió religiosa. Et confesso que el punt de l'ortodòxia objectiva de Maragall m'interessa molt poc. Si vols que et sigui franc, crec que no té cap sentit plantejar-lo. No puc entendre l'ortodòxia de cap altra manera que com una pressió social. Alguns dels nostres més acreditats maragallians s'han arribat a lamentar que Maragall no hagués estudiat teologia! Com hauria sortit el «Cant espiritual», s'extasia de pensar-ho un canonge de no sé on. Dir, el que tu dius, que la seva ortodòxia procedia de la seva fe, no vol dir res. I afirmar el que afirmes sobre la manera com va conduir la seva lluita íntima és, o la mateixa petició de principi que et deia, o un salt del camp crític a l'hagiogràfic. Però, aleshores, què vols dir quan dius que «no sabem encara qui era Maragall»? L'única manera que tinc d'entendre-ho –fa només unes hores que he rebut la teva carta, excusa doncs si hi ha error– és: ningú ha justificat encara objectivament la imatge que ens interessa de propagar de Maragall. Per què, si no, t'has d'indignar (em sembla que parles d'indignació) que algú, bé o malament, hagi fet una feina que clama al Cel que ningú hagi fet després de cinquanta anys de maragallisme? Un dels nostres primers escriptors em va confessar que no havia entès el primer vers del Cant fins a llegir el meu assaig. I aquesta impaciència per les referències a Goethe? Creure que una dependència de Goethe és deshonorant, o que en alguna manera minva el valor de Maragall, és una barbàrie en la que no tens dret a caure. Només un ignorant pot dir que els pensaments del «Cant» transcendeixen de molt la problemàtica goethiana. Perdona que empri aquests mots, però una frase així, venint de tu, em fa mesurar l'abisme de degradació intel·lectual i moral en què hem caigut aquests vint-i-cinc anys darrers. Certes coses les has de deixar per a gent com en Solervicens (q.e.p.d.) i els PP. Basilis.

Queda clar el relatiu abisme entre les dues interpretacions. Valentí justifica la seva defensa, entre altres coses, amb un dels descobriments del seu treball, el de la falsa anàfora dels dos primers versos, i es refereix al que li deia Salvador Espriu en la carta que hem vist al començament d'aquest article.

Amb Jordi Maragall Noble hi ha una correspondència especial, que hem de suposar posterior a la carta de Pep Calsamiglia (maig de 1963): conservem l'esborrany –mecanografiat, amb correccions a llapis– de la carta que Eduard Valentí envia a Jordi Maragall comentant l'article que aquest li havia enviat com a resposta a la «Gènesi...».⁷ És un article anterior, però que expressa bé la posició interpretativa de Jordi Maragall, que coincideix en part amb la de Pep Calsamiglia, i amb la del llibre biogràfic de Gabriel Maragall. Probablement l'article devia arribar a mans de Valentí pel juny de 1963, perquè en la carta diu que «vaig rebre l'article en plena fúria d'exàmens», per justificar una resposta tardana.

Reprodueixo fragments d'aquest article per poder entendre la carta d'Eduard Valentí:

Mi padre no solía leer o recitar sus poesías en familia. Un día, por excepción, leyó «Oda Nova a Barcelona». En la misma línea de recuerdos se conserva en casa el de un comentario suyo al «Cant Espiritual». Vino a decir: «Mira, cada cual lo toma a su manera». En realidad no es un comentario a este poema, sino al efecto

7

Jordi MARAGALL NOBLE, «Maragall, una vida en tensión», *El Ciervo*, núm. 89, novembre de 1960 p. 10.

que en los demás producía. Pero no dejo de sentir curiosidad por adivinar el efecto que, a su vez, estos comentarios le causarían a él. Porque a tenor de lo que hemos conocido después, podían ser muy dispares y hasta contradictorios. En algunos casos, incluso en algunas traducciones, no se trata ya de interpretaciones sino de verdaderas nuevas versiones que, apoyándose en el «Cant Espiritual», van a lo suyo sin reparos. Esto en realidad no sería grave si se jugase siempre limpio. Y jugar limpio quiere decir en este caso respetar el sentido en alguna medida identificable al «Cant Espiritual» y ofrecer como réplica o piezas originales todo lo demás. Lo que parece indudable es que el «Cant Espiritual», aislado de otras producciones que pueden servir de contexto o de la consideración adecuada del hombre que lo escribió, puede conducir a interpretaciones muy alejadas entre sí y del mismo estado de espíritu que lo inspiró. Afortunadamente ahora empiezan a caducar las tendencias simplistas que tanto abundaron hasta hace poco tiempo: Panteísmo, Misticismo, Vitalismo, Romanticismo, Dogmatismo, todos fueron conceptos utilizados por unos u otros para dejar definitivamente situado el poema y, en no pocos casos, la misma personalidad de Juan Maragall.

No sé por qué la versión que más me repugnaba era la de aquellos que veían en el «Cant Espiritual» una declaración inicial de panteísmo o vitalismo para caer después, en los últimos versos, en una aceptación del dogma. Tal vez me repugnaba porque yo mismo, en momentos de exaltación juvenil, pude participar de esta opinión. Luego he lamentado profundamente este error, sólo justificable por el hecho, ya conocido, de que la juventud siempre suele hablar de sí misma. Ahora creo que cualquier interpretación debe aceptarse con mucha cautela. Pureza de intención, fidelidad y amorosa apertura de espíritu serán condiciones idóneas para un serio enfrentamiento con el «Cant Espiritual». Creo que el poema se presta poco a la libre interpretación y que incluso la entonación y el ritmo cuentan si se desea una penetración verdadera. A veces el gesto espiritual se refleja en cierta cadencia peculiar a que invitan las palabras. Y la actitud del poeta debe poder identificarse de esta manera, en el caso de Maragall, mejor que a través de un análisis frío y racional.

Queda clara la posició de Jordi Maragall. Els dos primers versos i la seva interpretació són decisius per entendre d'una o altra manera el «Cant». Més enllà de la falsa anàfora que descobreix Valentí, descobriment sobre el qual pivota tota la seva argumentació dels dos plans de consciència que recorren el poema, segons ell, cap la possibilitat de veure-hi encara (valdria la pena observar amb deteniment el començament del primer manuscrit en què el «si es mira» és un afegit posterior) l'arrencada d'una pregària que és mig de lamentació i mig d'agraïment, com ha observat Josep M. Jaumà.⁸ Més endavant continua (no podem deixar de reproduir *in extenso* l'article):

Me llega la noticia de que estas palabras han brotado como término de un proceso largo de maduración. Cuando Maragall dice «Si el món ja és tan formós, Senyor» es que puede llegar a decirlo porque desde hace tiempo se ha ido configurando en su interior una claridad que al fin brota en expresión, en luz definitiva. El primer verso es pues, para mí, término de un proceso. Todo lo que sigue está presidido por estas palabras. Y por el tono con que pueden pronunciarse. Porque insisto, la entonación no es libre sino obligada. Si alguien recita este primer verso a gritos o entrecortado por amargos sollozos o con frialdad y escepticismo, no recita el «Cant Espiritual» de Maragall, sino otro, suyo y distinto.

8 Cf. Josep M. JAUMÀ «Lectures del Cant Espiritual de Joan Maragall» dins Pere LLUÍS FONT coord., *Les idees religioses de Joan Maragall*, Barcelona, Fundació Joan Maragall Cristianisme i Cultura-Ed. Cruïlla, 2012, p. 145-161.

«Si el món...». Este «si», gramaticalmente condicional, adquiere un sentido de lamentación, demanda, casi reclamación, porque la última palabra del verso es «Senyor». Ante el Señor puede Maragall por fin hablar gravemente de la belleza del mundo como algo que anhela definitivo y cuya pérdida cierta le produce honda tristeza.

Pero el Señor no sólo comprende, escucha. El valor de oración se refuerza. La palpitación de la palabra viva, directa, dirigida al Señor, es decisiva. Sólo el Señor puede escuchar esta palabra que desentraña algo entrañablemente arraigado.

El Señor no me parece pues aquí una denominación ambigua y popular de la Providencia, de esa Providencia impersonal que se ponen en los labios tantos personajes públicos cuando quieren aparecer respetuosos con una trascendencia. Ni siquiera el Dios distante y temido del Antiguo Testamento, sino el Dios en nosotros, al que aludirá directamente en el «Elogio del Vivir».

El primer verso es pues por la invocación al Señor que contiene, osado y terriblemente cualificante. Se percibe ya de entrada el hombre ante Dios, fijando una posición vivida y aceptada de criatura. En este poder hablar dirigiéndose al Señor se cumple un acto humano por excelencia. Aunque la palabra sea de dolor, desconsuelo o temor, hablar al Señor es algo que partiendo de lo más esencial en el hombre, produce una felicidad, una plenitud.

El ser del hombre va perfilándose como el de una criatura que habla ante Dios. Y esto es tanto, que desde esta posición (o condición como se diría ahora) ya puede decirse todo. Es una posición paralela a la de «ama y haz lo que quieras». Aquí sería «Conócete como una criatura de Dios y habla confiado».

Por esto después, avanzado el poema, refiriéndose al mundo «Si per a mi com aquest no n'hi haurà cap» o bien «No vull més cel que aquest cel blau», sin que se haya modificado esencialmente su saberse hablando ante Dios y diciéndole con estas palabras algo que es y ha sido la tensión singular de su historia personal. Aquello que no sólo puede sino que debe decir al Señor para ser íntegramente él mismo quien hable.

«Si es mira amb la pau vostra a dintre de l'ull nostre». Si no fuese con la paz del Señor en sus ojos tampoco habría la percepción de esa belleza que en alguna medida sacia el anhelo de absoluto.

Este mirar desde la intimidad personal, que es donde puede instalarse la paz del Señor, excluye la visión meramente orgánica de la belleza. Dice el poeta a Adelaisa en el «Ecolium» del Comte Arnau:

Si jo puc veure al bell través del món
lo que per tu és un pur goig o turment
sí que de la meva vida estic content
perquè dins d'ella dues vides són.
Mes si aquest ésser fos descompartit
i mos sentits restessin corporals
jo més m'estimaria abandona'ls
per a ésser, com tu, sols un esperit.

La belleza del mundo así vivida se distancia de aquel goce o alegría meramente animal, desmandada o instintiva, pánida, como dijo d'Ors. Y al afirmarlo ahora aludo a un riesgo por el que pasó mi padre. El de quedar atraído por uno de los polos, el de la vida, que provocó la tensión singular que he mencionado. No es extraño que personas inteligentes, como el propio d'Ors, hayan caído en la tentación de interpretar al hombre Maragall en función de un vitalismo más o menos confesable en la sociedad burguesa de su tiempo.

La dimensión religiosa desde la que emerge el poema, se halla pues confiriendo plenitud de significación a los dos primeros versos. No considerándolos convencionales ni ambiguos nos ceñimos precisamente a una línea de pureza y autenticidad que si siempre fue señalada por mi padre, adquiere en estos últimos años de su vida un especial dramatismo. El «Cant Espiritual» andaba dibujándose por su alma. Podemos hallar frases o ideas que luego quedan definitivamente plasmadas en el poema. En una carta a C. Rahola, del 16 de septiembre de 1909, escribe este párrafo: «Em parla d'inquietuds interiors, d'una vida que s'ha de fixar. Oh, com li desitjo la realitat de lo que espera!, a condició de que sempre esperi més i de que la inquietut, deixant d'ésser tortura, no acabi mai. Mentres vivim mai hem de donar la vida per resolta: hem d'ésser Faust per no dir a l'instant atura't, fins que aquest instant sia el de la mort. Si no resulta lo contrari: que al dir a un instant atura't, morim virtualment i el nostre cos viu ja no és res més que un fantasma».

Estas tensiones que durante gran parte de su vida se han mantenido en un equilibrio difícil, alcanzan al fin la expresión plena y realizan una forma de vida presidida por la palabra como acto. Esta era la suya a la que no sabría renunciar. Aun en los momentos de mayor adentramiento por esa forma religiosa de vida, se referirá a la posibilidad de abstenerse de hablar en su verso habitual o se referirá al silencio. En ambos casos la nueva forma de expresión o el silencio mentan unas palabras contenidas o retenidas. No serían imposibilidad de hablar por vaciedad, sino por plenitud.

Todo habrá ido conduciéndose por los caminos del «saber de salvación». Todo responde a la insobornable y fiel obediencia a un dictado de pureza y autenticidad. Diría casi, por un dramático sentido de subordinación a este dictado. Esto es lo que le impide ser un verdadero «literato». Y todo esto creo que lo podemos ver mejor nosotros ahora de lo que él mismo pudo percibirlo en vida. Precisamente porque como protagonista de una vida que huyó siempre del espectáculo, no llegó nunca a presenciar, como espectador, el alcance de su aventura espiritual. En él vivía un misterio que es el fundamental del hombre mismo. Instalado en lo temporal y lanzado en anhelo hacia lo eterno. Lo dijo él mismo a C. R: «Lligar lo temporal amb lo etern, aquesta és la tensió de la meva vida». Pero aún diciéndolo no pudo jamás presenciar el espectáculo que su propia vida ofrecía viviéndolo. Pureza y autenticidad siempre insatisfechas. En toda su vida. Incluso cuando todo le sonríe y puede vivir con intensidad ideales de belleza y de plenitud de vida. Para él y para el pueblo que ama. La tensión podrá relajarse en estos momentos al conjuro de una cierta «fama», que sus escritos y su misma presencia en la vida colectiva, le deparasen. Pero nunca desaparece. El artículo del año 1908, «La gloria y la fama», es un testimonio que imagino autobiográfico.

Ahora bien, en esta tensión que jamás alcanza un relajamiento definitivo, hallamos sin embargo momentos cumbres en los que esa que hemos denominado forma de vida religiosa, adquiere una singular intensidad. Amó la palabra viva porque en ella hallaba un reflejo del acto divino de la creación. El amor al mundo, incluso a ese mundo que no es nuestro contorno próximo («veig el cel i les estrelles i encara allí voldria ésser-hi hom») se concreta en amor al acto de la creación. Canta en mil ocasiones los comienzos o principios. Todo lo que nace bajo el impulso limpio del ser. Todo lo que se anuncia («Els ametllers», «Les muntanyes», «Nadal», etc.). Pues bien, en el «Cant Espiritual» se reitera esa admiración y ve todavía en la muerte un principio mejor, «Sia la

mort una major naixença». ¿Cómo sospechar que esta última estrofa sea una claudicación de raíz doctrinal? ¿Cómo imaginar que esta última estrofa responda a un gesto reflexivo, juicioso, «assenyat», de hombre que se sabe entregado al mundo y a la vida, pero que se reserva una última carta de subordinación al dogma que acepta sin entusiasmo?

Para quien haya seguido con amor los pasos y las obras de Maragall, aquel verso no sólo es algo compatible con sus vivencias esenciales, es la culminación de esas vivencias y el palpito supremo de una conciencia que se ha consumido en la fidelidad al dictado de una instancia superior. Si la sensibilidad y el don de la palabra fueron notas evidentes que en tantos momentos movieron su vida, ahora, en estos versos últimos del «Cant Espiritual», parece emerger la gracia de Dios, cuyo merecimiento ganó tal vez en el primer verso al invocar al Señor desde su realidad personal más pura. Y esta invocación, al fin y al cabo, es como su palabra de toda la vida.

Tot l'article està en la línia del que argumenta en la seva carta d'una altra forma Pep Calsamiglia, com hem vist, i que també reflecteix la visió de Gabriel Maragall: Jordi Maragall parteix del mateix principi que ell mateix exposava en una carta a Carles Riba del juny de 1954, amb motiu del pròleg que aquest va escriure en la seva antologia poètica de Joan Maragall.⁹ És una derivació d'aquell «He cregut i per això he parlat» de Sant Agustí, i que en Joan Maragall es podria traduir en la preeminència o precedència de l'ideal de la paraula viva en relació a les realitzacions concretes, als poemes resultants.

Però vegem la resposta d'Eduard Valentí a l'article de Jordi Maragall: s'esforça a trobar els punts de contacte, malgrat les diferències del punt de partida i de les intencions dels dos comentaris al «Cant», i és un bon resum dels objectius, l'abast i les limitacions de la «Gènesi...» lúcidament expressades pel seu autor:

Ara, ja més reposat [*scil.*, ha acabat de corregir exàmens] et puc dir que el teu article m'ha interessat molt, i que m'ha agradat trobar-hi alguns importants punts de contacte amb la meua posició, tot i que la intenció i el to general siguin, naturalment, molt diferents dels del meu assaig. Quan tu dius que l'actitud de criatura que s'adreça a Déu, al començament del «Cant», implica el dret de parlar sense reserves ni limitacions doctrinals, dónes una justificació des de dins d'una posició religiosa del que jo em limito a dir-ne independència d'esperit. Vull dir que expliques el mecanisme d'aquella conciliació entre conservadurisme [*sic*] i llibertat d'esperit, que jo assenyalo com el tret més exemplar del teu pare. També tu protestes que es vegi, en el final del «Cant», una girada cap a un conformisme dogmàtic. És clar que, en canvi, no admetràs la meua tesi fonamental d'una interferència durant tot el poema de dos diferents plans de consciència, però això és degut, en part, a una diferent concepció del que en diuen ortodòxia religiosa, que jo considero com un fenomen estrictament sociològic. D'altra banda, els supòsits en què es basa el meu article són que abans d'inquirir el que un poema vol dir cal veure el que diu efectivament. (I aquesta feina, que jo sàpiga no l'havia feta ningú; és a dir, l'havia començada a fer en Terry, però el seu article al *Bulletin* de Liverpool va sortir quan el meu era ja donat a la impremta); i també que, abans d'apel·lar a un sentit transcendent als mots mateixos, cal esgotar totes les possibilitats d'explicar el poema des

9 Reproduït dins Jaume MEDINA, *Carles Riba i Joan Maragall o la moral de la paraula*, Cornellà de Llobregat, Llengua Nacional, 2011, p. 245-247.

de dins, mirant de fixar la línia lògica o imaginativa que dóna coherència a les seves parts. Això darrer ho dic perquè estic molt lluny de creure que la meua interpretació sigui ni definitiva ni indiscutible. Crec haver fet una feina útil establint alguns fets objectius que eren desconeguts (per exemple haver donat un aparell crític). Els fets són rectificables, perquè puc haver errat per inadvertència o poca habilitat, però no discutibles. Una altra cosa és la interpretació que jo dono, recolzant-me en aquests fets.

Una altra diferència, explicable aquesta per la divergent intenció dels dos articles, és que jo considero el «Cant» com un poema, no com una oració. La oració és aquí purament forma, és a dir, recurs literari. Sobre la forma tu dius coses que subscric plenament, sobretot quan parles del to i del ritme com a factor de significació. Jo encara vaig més enllà: crec que són els elements més significatius del poema, molt més que els conceptes i les imatges; altrament, pres al peu de la lletra, el «Cant» semblaria més aviat la racionalització d'una vivència, la reducció d'una vivència a termes intel·lectuals i discursius. Sorprèn que amb aquests mitjans s'hagi produït poesia. I com que tanmateix la poesia hi és, cal cercar-la preferentment per la banda de l'anàlisi formal. Analitzant el primer vers trobes significatiu que el darrer mot sigui «Senyor». Seria, en efecte, un detall important en qualsevol poeta, i ho és encara més en el teu pare, que acceptava, (o sembla que havia d'acceptar, des de la seva posició teòrica) els «versos donats», i en el qual el vers sencer tendiria a ésser, per tant, el que podríem dir-ne unitat elemental d'inspiració. Ara bé: el vers no acaba en «Senyor», com tu dius, sinó en «si es mira». La seva significació és, doncs, diferent, i jo crec que més aviat apunta cap a la meua teoria. Va ésser justament aquest vers el que em va suggerir la idea d'una dualitat de posició que escindeix el «Cant» (els arguments els vaig anar muntant a posteriori, com se sol fer sempre); l'entusiasme per la bellesa del món no va tenir prou empenta per a emplenar sense reserves un vers sencer.

Podríem anar parlant indefinidament, és clar. No crec que les possibilitats d'interpretació s'hagin esgotat, ni molt menys. Ara, el que m'impacienta són certes afirmacions que es fan, no sobre Maragall, sinó sobre la manera d'acostar-s'hi. En aquest mateix número del *Ciervo*, el Sr. Enrique Ferran insisteix en la necessitat de, davant Maragall, «guardar las distancias, darse cuenta de su categoría». Sota aquests mots, aparentment tan innocus, hi endevino una actitud que considero totalment inadmissible i que cal denunciar. També em poso en guàrdia, t'ho confesso, quan et veig exigir «puresa» per a parlar del teu pare. És un mot molt ambigu i tinc una mica de por que, els qui en aquesta mena de contextos l'usen, ho fan comptant amb la seva ambigüitat. Com més excels és un autor, més esmolada pot (ha de ser) ésser la crítica (que s'hi exerceixi).

Perdona aquesta llarga carta. Cal que et torni el número del *Ciervo*? Ho faré de seguida si m'ho dius. Afectuosos records a la Basi.

Una abraçada.

Conclusions provisionals

La mostra extensa de la correspondència que hem pogut anar llegint confirma la importància del treball filològic d'Eduard Valentí, punt de referència indefugible per a qualsevol estudi posterior, no només sobre el «Cant», sinó sobre la poesia de Maragall en general.

En tot cas, és apassionant poder evocar el ressò de l'estudi de Valentí en aquell primer aniversari maragallià entre un ventall significatiu de personalitats del nostre món literari i intel·lectual.

És evident la subtileza i complexitat dels seus aclariments filològics que obliguen a la relectura pausada: «he llegit i rellegit», «he llegit diverses vegades» són frases que apareixen sovint en la correspondència. Però també queden paleses les limitacions del rigorós estudi de Valentí, que deixen insatsfets tant el profà com el maragallià.

Més de cinquanta anys després podem fer, si més no, una valoració de la vigència d'aquest diàleg epistolar: jo em temo que no seria possible reproduir o continuar ara mateix l'intercanvi en els mateixos termes. Un dels sectors que participen en la controvèrsia, concretament el que hem pogut llegir en la segona part de la correspondència (les objeccions dels maragallians i creients) pràcticament ha desaparegut del nostre panorama cultural, o com a mínim ha quedat molt al marge del pensament crític predominant en el nostre món acadèmic i intel·lectual. Valdria la pena destacar el nivell de lucidesa i de respecte que reflecteix la carta d'Eduard Valentí a Jordi Maragall, i que és el colofó del present article.

Rebut el 15 de novembre de 2015
Acceptat l'1 de desembre de 2015